

BÍRÁLÓI VÉLEMÉNY

Armando Nuzzo, *Le epistole di Coluccio Salutati* címmel benyújtott akadémiai doktori értekezéséről

Viszonylag ritkán vállalkoznak a magyar(országi) italianisták arra, hogy az itáliai művelődés- és irodalomtörténet közismert alakjairól vagy látszólag már minden – tehát filológiai, történelmi, eszmetörténeti, komparatív, stb. – szempontból nemzetközileg értékelt korszakokról, ún. izmusokról nyújtsanak be akadémiai doktori értekezést. Ezekről ugyanis mindenkinek megvan a maga, éppen a téma vagy a személyiség ismertsége folytán kiforrott, vélhetően határozott képe. Coluccio Salutati is ezen szerzők közé lehet sorolni, hiszen az itáliai humanizmus Petrarcat követő eme úttörő alakja nélkül nem lehet az olasz humanizmus történetéről írni. Ha pedig az *epistola* műfaj- és formatörténetét vesszük figyelembe, illetve a humanista levelezés alapvető funkcióját értékeljük az új eszmeiség kialakítása és elterjedése kapcsán, szintén többnyire feldolgozott kérdésekkel találkozunk. Ilyen (pre)konceptiókkal vettem kézbe Armando Nuzzo értekezését, és mindjárt a tézisek elolvasása után revideálni kényszerültem elképzeléseimet: hosszú évek alatt érlelődő és beért, a további kutatásoknak is utat mutató munkát adott át a szerző a jelen és a jövő kutatóinak. Bírálói tisztemnél fogva így le kívánom szögezni mindjárt az opponensi vélemény elején, hogy tudományos érdemeit és a feldolgozás módját tekintve *a dolgozat mindenképpen nyilvános vitára bocsátandó*.

Mindazonáltal feladatom az is, hogy a disszertáció rövid értékelését adjam, és ebben esetlegesen felmerülő néhány észrevételt is megfogalmazzak. Armando Nuzzo doktori értekezése a megszokottól eltérő módon a bevezetés elé illesztett általános bibliográfiai indexszel és rövidítésjegyzékkel kezdődik: a bibliográfia vezeti be tehát az olvasót a Salutati életművet történelmi-kulturális kontextusba helyező értekezés olvasatába, és *a priori* igazolja a felhasznált irodalom tartalmi sokrétűségét. A disszertációnak ugyanis, amikor a humanista kancellár életművét kívánja feltérképezni a levelezést állítva a középpontba, nyilvánvalóan összetett, egymással kölcsönhatásban álló kutatási területeket kellett vizsgálódás tárgyává tenni. A Firenzei Köztársaság politikai-társadalmi körülményei, a formálódó humanizmus jellegzetességei Petrarcatól Salutatiig terjedő időszakában, a kancellária szerepe az állami intézményrendszer megszilárdulásában, mint irodalmon kívüli tényezők szerepelnek a kontextualizálásban. Olyan irodalomelméleti kérdések, mint a az *ars dictandi* humanista megújítása a Salutati-levelek tükrében, vagy az *epistola* műfajának, illetve a szöveg hagyományának a kérdései pedig retorika és történelem irodalomban megvalósuló összefüggéseire világítanak rá. E levelek filológiai, tematikai, tipologizálási kérdéseinek elemzése

alkotja a disszertáció központi fejezeteit összekapcsolva az állami levelek esetében a szövegahagyománnyal és a recepciótörténettel.

A disszerens igen szerencsésen kapcsolódik ahhoz az utóbbi mintegy két évtizedben terjedő kritikai vonulathoz, amely nem tesz különbséget egy bizonyos szerző különféle írói, költői, tartalmi vagy nyelvi megnyilvánulásai között. Így tehát ahogy például a legújabb kutatási elvek fényében Petrarcat tekintve végre nem választjuk külön az olasz nyelven író költőt a latinul elmélkedő humanista filozófustól, ehhez hasonlóan – és ezt Armando Nuzzo elméletileg is indokolja – a Salutati-életmű és ezen belül a levelezés egységes eszmei irányultsága is kézenfekvő. Ez a kritikai-interpretációs megközelítés az egész értekezés vezérelve, s ennek megfelelően épülnek egymásra az egyes fejezetek. Az első fejezet az utóbbi évtizedek Coluccio Salutatira vonatkozó tanulmányait fogja össze kritikai megközelítésben, a további kutatások lehetőségeit is tárgyalva. Természetes, hogy az évfordulókhoz kötődő, s ezért a kutatásokat mindig fellendítő (de sajnos a kutatást nem feltétlenül előrevivő) konferenciák, szemináriumok, kiállítások anyaga hangsúlyozottan szerepel a disszertációban. A Salutati halálának hatévszázados évfordulójára emlékező 2006-2008 között kiadott tudományos közlemények mellett a disszerens gyakorlatilag a Salutativál foglalkozó szakirodalom legjelentősebb forrásait idézi vagy építi be gondolatmenetébe.

Nyilván csak a hivatkozott művek szerepelnek a bibliográfiában, bár érdemes rövid figyelmet szentelni olyan, egyébként irodalomelméleti szempontból nem releváns írásoknak is, mint például Arturo Segre XX. sz. eleji eszmefuttatása (*Alcuni elementi storici del secolo XIV nell'epistolario di Coluccio Salutati: prolusione ad un corso libero di storia*, Torino, Baglione e Momo, 1904). E több mint száz esztendő felsejéről is jelzi, hogy Salutati levelezésének tanulmányozása a történelmi folyamatok tisztázásában is fontos forrásként szerepel már évtizedek óta. A disszerensnek mindenesetre szelektálni kellett az itáliai humanizmus iránt bő száz éve megnövekedett érdeklődés mennyiségileg gazdag szakirodalmából, ugyanakkor a tárgyalandó téma szempontjait is figyelembe véve kritikai vizsgálat tárgyává tenni vagy kiegészíteni és ötvözni a már meglévő ismereteket: a disszertáció e célkitűzését is a legtöbb esetben sikeresen abszolválta az értekező. Külön érdeklődéssel olvastam Armando Nuzzo filológiai kérdéseket is felvető jelzéseit az általa összeállított, Salutati állami leveleit katalogizáló *Incipitárium* publikálása kapcsán.

A második fejezet Coluccio Salutati alakját vázolja fel, természetesen itt is a pusztán életrajzi adatokat filológiai alapokon pontosítva és mindenkor utalva a történelmi-társadalmi körülményekre. Szerencsésnek tartom, hogy egyes irodalmi, filozófiai művel korabeli recepcióját is érzékelteti a disszerens, ugyanakkor hiányolom, hogy nem történik említés e művek utóéletéről egyetlen

mondattól eltekintve (p. 88). (Bár nyilvánvaló, hogy a bár humanista neveltetésű XVI. századi szerzők szívesebben idézték az antik szerzőket és forrásokat, és szinte kerülték – kevés kivételtől eltekintve – a humanista elődöket még akkor is, ha nyilván olvasták és felhasználták őket.) A disszertáció központi fejezete a harmadik, amelyben a levelek kerülnek előtérbe, és Armando Nuzzo munkájának is ez a legkiforrottabb része. Az *epistolák* tipológiájának, tematikájának, címzettjeinek a számbavétele hosszas filológiai kutatások után inkább csak – ugyan szükséges – technikai részlet. Salutati és a középkori *ars dictandi* kérdésének tárgyalása viszont alapvető éppen a humanista újító tevékenységének hangsúlyozása végett. Lévén az *epistola* vagy az *oratio* is jellegzetesen humanista műfaj, éppen műfaj-jellegüknél fogva magukon viselték a retorikával szemben támasztott követelményeket.

A retorikai hagyomány kezelése valóban rendkívül fontos momentum volt a humanisták számára, hiszen a trivium részét is képező retorika a *studia humanitatis*nak is egyik fő tárgya, és az ebben betöltött funkciójának alakulása és a többi *arsszal* való kapcsolata jól érzékelteti a gondolkodás és a módszerek terén végbement változást. Bár a disszerens hivatkozik P.O. Kristeller egyik ide vonatkozó alapvető művére (*La tradizione classica nel pensiero del Rinascimento*), talán nem lenne felesleges egy másik, a *studia humanitatis* kapcsolatrendszerét érintő tanulmánykötetét is figyelembe venni (P.O. KRISTELLER, *Il pensiero e le arti nel Rinascimento* Roma, Donzelli, 1998 - eredeti kiadás: *Renaissance Thought and Arts. Collected Essays*). A középkori retorikai hagyomány és a reneszánsz kori retorika közötti különbséget viszonylag könnyen érzékelhetővé lehet tenni, ha figyelembe vesszük azokat a forrásokat, amelyekkel a középkor *oratorai* és a humanista *retorok* rendelkezésére álltak. A Salutati-féle *ars dictandi* retorikai gyakorlata esetében is kézenfekvő volt tehát a források felidézése. A humanisták egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek a retorika pragmatikus jellegére, a civil életben betöltött funkciójára, ennek jelentősége tovább fokozódik majd a későbbi századokban. A retorika számos ponton kapcsolódik a morálfilozófiához is, élve a klasszikus forrásokban is fellelhető példák nyújtotta lehetőségekkel, s ez Salutati gondolatmenetében is nyilvánvaló: ezt a tényt példázza Armando Nuzzo értekezése utolsó fejezetét záró alfejezet is (*Amicizia, virtù e litterae nelle epistole inedite di Salutati*), és nemcsak a tematika szempontjából.

A dolgozat utolsó előtti, IV. fejezete bár kitérő, reprezentatív példa arra, amit a Salutati levelezését kutatók és a disszerens is többször hangoztatott a Salutati *epistolákkal* kapcsolatban, nevezetesen hogy egyszerre van retorikai-irodalmi és történeti értékük. Armando Nuzzo itt a Malatestiknek címzett leveleken kívül azokat az *epistolákat* elemzi tartalmi és formai szempontból, amelyek a Firenzei Köztársaság és Franciaország kapcsolatát jellemzik. E tematikai csoportban kerül sor – az ismert dinasztikus kapcsolatok révén – a Magyarországgal és a Nápolyi Királysággal is

kapcsolatos levelek bemutatására, és erre különös tekintettel a Salutati, Pippo Spano és Magyarország viszonylatában kapunk tematikai ízelítőt. Az utolsó fejezet jellegénél fogva szintén *excursus*: a madridi Biblioteca Nacionalban fellelhető egy kódexben talált kilenc Salutati levelet elemzi, amelyek érdekessége, magán jellegükön túl, a Petrarcahoz és tanítványaihoz való kötődés.

E két utolsó fejezet a kutatás fázisaiba és a kutatómunka összetettségébe enged bepillantani, jelezve a levelezés gyakorlati hasznát több tudományág mai kutatói számára is. Bár rendkívül fontos fejezetekről van szó Salutatitól függetlenül is, irodalmárok és történészek egyaránt érdeklődéssel olvashatják, ám véleményem szerint némileg „kilógnak” az *epistolákat* részletesen tárgyaló fejezet tartalmi-formai közegéből. Nyilván kár lett volna – egységüket megbontva – beékelni ezeket további alfejezetek formájában a megelőző nagy tartalmi egységbe, de talán – éppen eltérő jellegüket hangsúlyozva – egy hatásos más címmel lett volna érdemes ellátni ezeket, mert így inkább további két függelék benyomását keltik (és talán éppen két *excursusként* lett volna érdemes hozni ezeket). Ez vonatkozik az *Amicizia, virtù e litterae..c.* alfejezetre is, amely nyilvánvalóan a levelek tematikájához szolgált fontos adalékot a madridi kódex viszonylatában. Ezek a formát/szerkesztést érintő észrevételek mindazonáltal mitsem vonnak le tartalmi értékükből.

A disszertáció külön érdeme az a gyakorlatban is érvényesítendő/érvényesíthető módszertani kérdéskör, amely a Salutati-levelezés kiadásakor a szövegkiadás buktatóinak elkerülését is szolgálja. Az ún. állami levelek (mely terminológia bevezetését szorgalmazza a disszertáció) ugyanis egyrészt történelmi dokumentumok sorába illeszkednek, ugyanakkor a humanista elveknek megfelelően szépirodalmi értékkel is bírnak: a tipológiai, formai és tartalmi distinkcióknak – Armando Nuzzo metodológiai javaslatai alapján – olyan egységes kiadási elvet kell követni, amely hűen idézi fel a humanista *epistolával* szemben támasztott követelményeket. Salutati összes állami levelének remélhetőleg megvalósuló kritikai kiadása számára felkínált Nuzzo-féle modell (amelyre a függelék gyakorlati példát is hoz) ugyan joggal idézi fel a hagyományt, mégis a *Censimentó*ban már feltérképezett anyagnak egyfajta modern példáját nyújtja. A disszertáció így nemcsak egy elméletileg megalapozott Salutati monográfia, hanem gyakorlati útmutatóként is szolgál.

Az itáliai XVI-XVII. század kultúrájában oly nagy jelentőségre szert tevő, a levélírás formai-tartalmi, retorikai és etikai funkcióit tárgyaló irodalom jelentőségét és humanista előzményeit kellőképpen alátámasztja Armando Nuzzo értekezése. Kellő filológiai és a XV. századi értelemben vett humanista összetett érzékenységgel tárgyalja a kommunikáció e sajátos történelmi és irodalmi-kulturális formáját Coluccio Salutati *epistoláinak* elemzésével. Az értekezés témakörét érintő publikációs listából is nyilvánvaló, hogy Armando Nuzzo a téma nemzetközileg is elismert szakértője.

Közleményei előkészítik azt az egységes és átgondolt Salutati monográfiát, amely minden bizonnyal az eminens humanista életművének (és ezzel általában az itáliai *umanesimo civile*nek) mind teljesebb feltérképezését segíti elő jelenleg még disszertáció formájában. A fentiek alapján és a hivatalos felkérés értelmében tehát most már csak az a feladat, hogy kijelentsem: a doktori munka tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, és ezért **Armando Nuzzo értekezésének nyilvános vitára bocsátását és a védés kitűzését javaslom.**

Szeged, 2013. december 20.

Vigh Éva DSc

egyetemi tanár

SZTE Olasz Tanszék